

SZTEHLO KORNÉL FELOLVASÁSAI

VII.

Az emberi lélek és értéke.

Kultúrtörténeti tanulmány.

VIII.

Tömörüljünk!

Szózat a protestáns ifjúsághoz!

A házassági elválás problémája.

TOLDI LAJOS BIZOMÁNYA

Budapest, II. ker., Fő-utca 2. sz.

Az emberi lélek és értéke.

Kulturtörténeti tanulmány.

Felolvastam Besztercebányán
az evangélikus templomban
1912. szeptember hóban a
Luther-Társaság estélyén.

Az emberi lélek és értéke.

Városuk nagyszülőttje, az én túlkorán elhunyt barátom és iskolatársam, Böhm Károly „*az Ember és világa*” című bölcsészeti munkájában azt tanítja, hogy a test és a lélek egység, vagyis, hogy nincs külön lélek test nélkül. Mély tudományossággal és nagy önállósággal fejtegeti és bizonyítja ezen tant munkájának a szellem életéről irt második részében; ő azok közé a tudósok közzé tartozik, aki miután a 18-ik és 19-ik század bölcsészeinek metafizikája ezen a téren kudarcot vallott, antropológiai alapon kutat és épít. Igen szeretném őt ezen kutatásokban követni, de erre nem érzem magamat elég erősnek és attól tartok, hogy önök nem is lennének ezen elvont fejtegetések meghallgatásában elég türelmesek. Én tehát midőn önöknek valamit az emberi lélekről elmondandó vagyok, szándékosan kerülni fogom a filozófiát és arra fogok szorítkozni, hogy mívelődés történeti szempontból vázolom nagy vonásokban azokat a néző tekét és felfogásokat, amelyeket az ember magának a lélekről alkotott.

A lélek egyike azon képzeteknek, melyeket az ember érzékeivel felismerni nem képes. Soha senki ép ésszel emberi lelket nem látott, nem hallott. Az emberi lélek fogalma mégis oly régi, mint az emberiség maga. A test és lélek dualizmusának fogalma már az őskori embernél kimutatható és a vallásos

nézetekkel kapcsolatban évezredekken át fenntartotta magát és fentartja magát ma is.

A skeptikus tudomány az, amely ezt a dualizmust első tagadni kezdi, felállítja a tételt: „csak azt hiszem, amit tudok és csak azt tudom, amit be tudok bizonyítani”. De már Shakespeare mondotta: vannak dolgok, amelyekről a ti iskolai bölcseségek álmodni sem mer, és nem kell spiritisztáknak lennünk, hogy a skeptikus tudomány fenti tételét visszautasítsuk. Elég az emberi tudás korlátoltságára és arra utalnunk, hogy a hitnek más forrása is van mint a tudás. Ez a másik alap az érzés. Az érzés is tévedhet, de ha az érzés évezredekken keresztül millió és millió embernél ugyanazon képzeteket teremt, ha az a földkerekségnek egymástól teljesen elszigetelt népeinél az emberi agy fejlődésének természetes következménye gyanánt azonos eredményekre jut, akkor ez az érzés létjogosultságot követel magának a tudománnyal szemben is.

Az őskori embernél a vallás tulajdonképpen a lélek felismerésével kezdődött.* Látta az agyonvert ember merev hulláját, mely még pár perccel előbb mozgott, harcolt, élt, látta a kiomló vér párolgását és a pára eloszlását és azt kérdezte? Mi volt az, ami ebben élt és hová lett az ami itt élt ? Kiadta lelkét, volt a felelet. Érdekes, hogy a magyar nyelvnek a lélekre és a lélegzésre azonos gyöke van, bizonyítéka annak, hogy az ő magyarok sok más néppel együtt abban a hitben voltak, hogy a lélek a lélegzés megszűnésével lehetet alakjában távozik a testből.

Már az utolsó két jégkorszak közötti időben tehát legalább 20.000 évvel Krisztus születése előtt nyomaira találunk az animizmusnak, vagyis az Ős-

* *D. L. Reinhardt, Der Mensch zur Eiszeit in Europa. München, Verlag von Ernst Keinhardt II. kiadás 1907.*

kori ember lélekkultuszának. Brünnben 1891-ben egy csatornaásás alkalmával a lösztalajban emberi csontvázra találtak, amely körül faragott csontocskákból és csigaházból készült amulet maradványai feküdtek. Ez az amulet óvszerűl szolgált gonosz varázslat ellen, amint ez a későbbi hasonló leletekből és a ma is a kőkorszak fejlődési fokán álló népek szokásaiból megállapítható. Még inkább megállapítható a szellemekben való hit és az ebből kifejlődött halottkultus a kőkorszakbeli leletekből. A talált nyomokból való következtetések helyességét megerősítik és kétségkívül helyezik a jelen korban a kultúra hasonló fokán visszamaradt népek az Eszkimók és ausztráliai négerék azonos nézetei és szokásai.

Ezekből megállapítható, hogy a kőkorszakbeli (neolithikus) ember egész lénye az ismeretlen gonosz szellemektől való félelemtől volt uralva. Különösen féltek az elhunytak hazajáró lelkétől. Hogy ezeket kielégítsék, sírhelyüket állandóan ellátták étellel és itallal. Különösen tették azt, ha nagyobb vállalatok előtt állottak. De még ebben sem bíztak teljesen. Siettek a hullát azonnal eltemetni, amire abból lehet következtetni, hogy a hullákat mind guggoló helyzetben, baloldalra fektetve találjuk a kőkorszakbeli sírokból. A hullát egy két órával a kimúlás után — a míg az hajlítható — azonnal erősen megkötötték, gúzsba kötötték és elhelyezése után óriási köveket hengerítettek reá. Mindezt azért, hogy a meghalt ember lelke, amelyről hitték, hogy az egy ideig még a testben lakozik, egyhamar ki ne meneküljön, így temetik a holtakat még ma is a kőkorszakban élő eszkimók és az ausztráliai négerék. Érdekes az is, hogy ezek a primitív emberek a hullát nem a kunyhó ajtaján viszik ki, hanem a kunyhó hátulsó falán vájt lyukon keresztül, hogy a lélek ne tudjon haza találni. Mindezeknél a népeknél igen

óvakodnak attól az elhalt embert halála után nevének szólítani, mert attól tartanak, hogy ezzel visszahívják a halottat.

Lengyelen, hazánkban egy ilyen őskori lelhelyen 130 ilyen hullát találtak guggoló helyzetben egymás mellé fektetve. A karok és combok kagylóból készült gyöngyfűzerekkel voltak körülaggatva, aminek célja szintén az volt, a halottakat kiengesztelni.

Nagy haladást tett az emberiség, midőn a bronzkorszakban, két-három ezer évvel Krisztus előtt az addig oly rettegett visszajáró lelkek rémes gondjától a *hullaégetés* szokása által szabadult.

Most már azt hitték, hogy ezáltal az elhunytak lelke az élőkre nézve ártalmatlanná van téve és hogy a lelkek, ha nem is semmisülnek meg teljesen a tűz által, de már csak árnyékéletet élnek és egy arra különrendelt világba költöznek, ahonnan nincs helye visszatérésnek.

A keresztyénség élesztette megint fel a hullák eltemetésének szokását a feltámadás rosszul megértett hitének befolyása alatt.

A szellemektől való félelemmel erős kapcsolatban volt a varázslás és a varázserőben való hit. Ez abból állott, hogy egyes embereknek, többnyire bizonyos varázsszavakkal elmondásával és különös varázsszerek szertartásos alkalmazásával hatalom tulajdonítottak a gonosz szellemekre hatni, azokat barátságos vagy ellenséges irányban cselekvésre bírni. Varázserőt tulajdonítottak némely tárgyaknak (fetischismus) és az ebben való hit valóságos imádassa fajult. A róm. katolikus egyházban még ma is fennmaradt Madonnakép-kultusz erre a fetischismusra vezethető vissza. Az egyiptomiak már több ezer évvel Krisztus előtt istenként tisztelték *Isist*, a termékenység Istennőjét, akit *Horussal*, a napisten-nél karján ábrázoltak. Azt, hogy Isis homlokára

tehénzarvakat raktak, nem sokat változtat a dolgon. Egy ilyen fából faragott Isis-szobor, amelyről azt tartották, hogy az égből hullóit le és amelyen a nőalakban a görögök Artemist, a rómaiak pedig Diannát vélték felismerni, Ephezusban még ötven évvel Krisztus születése után is oly nagy tekintélynek örvendett, hogy távoli vidékekről ezren zarándokoltak a képhez és ezüsből készült utánzatait, mint szentséges áldást hozó bűvszert hazavitték és megőrizték.

A görögök Artemist, a rómaiak Diannát, a keresztények Máriát csináltak az egyiptomi Isisből, a lényeg az, hogy valamennyien varázserőt tulajdonítottak a szobornak, amely Istenüket ábrázolta.

A praehisztórikus ember primitív lélekfogalma bővebb kifejtést nyer a történelmi kulturnépeknél. Minél magasabb fokra emelkedik a kultúra, annál inkább összeszővődik a lélek kultusza esztétikai, művészeti és költészeti elemekkel. Jézus egyszeiúi ós tiszta vallása sem tudja magát emancipálni az ókori népek mythosának hatása alól. Másfélezer év kellett ahhoz is, hogy Jézus evangéliumát a maga tisztaságában megösmérhettük, azt a persa és zsidó mythusok burkolatától megtisztíthattuk.

A tisztogatást a reformáció kezdte, de az még ma is folyamatban van.

A régi *babyloniaiah* felfogásáról az emberi lélekről soká nem tudtunk semmit. Legújabban felfedeztek egy Nimrodepost tárgyazó ékírású táblát, amely szerint a halál országának ura Nergal isten azt tudatja Gilgames hőssel: „kinek hullája a mezőre vettetett és nem lett eltemetve, annak lelke nem talál nyugalmat a földben; az akinek holt lelkéről senki sem gondoskodik — azon hulladékokból kénytelen táplálkozni, amelyeket az utcára kidobnak.”

Az egyiptomiaknál és indusoknál az volt a kö-

zös felfogásuk, hogy a lélek élete a jelenlegi világ korszakban az istenek, vagy szellemek régi bűnei miatt való bűnhődésre szolgál, továbbá, hogy azon emberek lelkei, kik a testi életben és a magasabb emberi társadalmi osztályokban teljesen meg nem bűnhődtek, alsóbbrendű emberi testekben vagy állatokban kentelenek tovább bűnhődni. A hinduk legalább a Brahma és a Buddha vallások kifejlődése után, az igazi ősszellemnek, melynek ezerszeres átváltozása háromsági tanuk szerint a Maya varázstükre után álmodott anyagi világ, az őseredeti „semmit” tartották, amelybe a bűnhődés által megtisztított lelkek visszatérnek. Itt tehát a szellemnek és a csak büntetésül külön létre jutott léleknek főhivatása — anyagtalanná — személytelenné — semmivé lenni.

A Brahmaizmusból körülbelül 500 évvel Krisztus születése előtt, mint ennek reformációja kifejlődött Buddha vallása. Alapítója *Gautama* vagy Gótama indiai királyfi. Kulturtörténelmi szempontból a kereszténység után a legfontosabb vallás, melynek ma is körülbelül 300 millió követője van. Buddha eredeti vallása szerint az egész külvilág üres és anyagtalan, léte csak valóságának hitén alapszik. Minden ami létezik, fájdalomnak van alávetve és az ettől való menekülés csak a lét megszüntetése által lehetséges. Miután azonban minden lét egy előbbi létben végzett cselekmények következménye, azon kell lenni, hogy cselekvőségünket egészen elnyomjuk és ekkép a szenvedélyektől is amelyek a cselekvés rugói, felszabaduljunk. Az embernek tehát nem szabad esküdni, hazudni, rágalmozni, ölni, lopni, bosszút állani, érelyesen és mértékletesen kell élnie, alamizsnát osztogatnia, az érzéki gerjedelmeket el kell Dyomnia ós csöndes szemlélődésben kell elmélkednie. Ha az ember ekkép él, már itt e földön érdemessé teszi magát arra, hogy halála után közvetlenül a *Nirvánába*

jut, mely nem egyéb, mint az egyéni lét teljes megsemmisülése, a nem lét boldogsága a világforgalom körmozgásával szemben.

Buddha vallásának nincsenek istenei, templomai nagy mesterük és később élt bölcseik tiszteletére vannak emelve.

Ámde követőiben is bebizonyult, hogy az ember nem lehet el Isten nélkül, mert miután Buddha nem adott nekik Istent, őt tették Istenökké. Modern európai fogalmak szerint különben ez a Buddha nem birt normális ésszel. Gazdag ember volt, volt kedves szép felesége, gyermeke, boldogan élt. Egy sóta-kocsizás alkalmával szemébe tűnt az emberi nyomorúság és mulandóság egy aggastyán, egy beteg ember és egy hulla képében, örökre ott hagyja családját és remete lesz. Hét évig bolyong a magányban, a legszigorúbb böjtölésben és testi sanyargatásban tölti napjait.*) Ezt azért tartottam kiemelendőnek, mert legújában némely szabadgondolkozók között, akiknek a Buddha vallás Istennélkülisége tetszik, divatba jut a Buddhizmust mint a vallások tökélyét emlegetni.

Csak az bámulatos, hogy ez a vallás, mely oly kevés jutalmat biztosít az élet után az igazaknak és a hősöknek, oly önzetlen hazaszeretetet és oly halál-megvetést tud ébreszteni, mint amelyet a japániaknál tapasztalunk.

Az *egyptomiak* különös súlyt fektettek a halott-kultuszra, mert azt hitték, hogy a személyes lélek fentartása a test fentartásától van feltételezve. A lélek a halál után elbujdosik, állatokba költözik és csak, ha az utolsó vándorló lélek is már megbűnhődött, nyílnak meg Egyiptom kriptái és a megtisztult lelkek megint egyesülnek a bebalzsamozás által e célra jól conservait testekkel és kezdődik egy új, szenvedéstől ment világkorszak.

*) Dr. Szelényi Ödön. Az evang. keresztyénség világnézete. Budapest, 1911.

A legnagyobb befolyással volt a későbbi zsidókra és közvetve a keresztyénekre a *parsok*, a későbbi perzsák lélek- és szellemhite.

Ezen vallás szerint, melyet *Zarathustra* (Zoroaster) körülbelül 600 évvel Krisztus előtt alapított, az erényes emberek haláluk után a Tschinevad hídon át Ormuzd egébe térnek vissza. A bűnösök lelkét a *Deveh* (ördögök), amely szó nyilván a „diabolus, diable, Teufel és devla” szavak gyökét képezi, a Tanafur hídjáról a pokolba lökik, hol örök kínokat szenvednek.

A zsidóknak Cyrus által történt meghódítása után a zsidók átvették ezen vallásból azokat a hit-tételeket, amelyek később a zsidó vallásból a keresztyénségbe átszivárogtak.

Ezt bizonyítja a jó és rossz szellem, Ormuzd és Ahriman (Isten és ördög) közti ellentét és folytonos küzdelem, a halhatatlanság tana, a jóknak a halál utáni jutalmazása és a bűnösöknek örök kárhozatra ítéltése, a menny és a pokol, az angyalok és ördögök fogalmai.

A „Messiás” fogalmát is a perzsáktól vették át a zsidók. Hogy mily nagy befolyással volt ez a fogalom a keresztyénség meggyökerezésére, tudva van.

A régi *görögök* hite szerint az Istenek lakása az Olympos hegyén volt. Oda halandó ember el nem juthatott és ha egyes halandók, mint Herakles az Olymposba felvétettek, ezzel az Istenek sorába lettek emelve. Az indus, perzsa, egyiptomi és keresztyén felfogás, hogy az emberi lélek a test halála után előbb-utóbb Istenével egyesül, a görögöknél ismeretlen volt. Az elhunyt emberi lelkek az alvilágba kerülnek, amely az Odyssea szerint a legtávolabb nyugaton az Okeanos partján volt elhelyezve. Ott terül el a Kimmerick sötét országa, ahová a napvilág soha el nem jut. Ott van a Hades bejárata, ott vannak a Kokytos és Styx folyók, amelyen ke-

resztül Charon viszi át a lelkeket az alvilágba. Ott Minős Ítélszéke elé kerülnek, aki a gonoszokat a Tartarusba, a jókat az Elysiumba küldi.

Egyáltalában azt tartották, hogy a halál országa a föld gyomrában, rémséges vidékeken terül el, ahol sötét üregekben nagy mélységek tátonganak, csak az Elysium tája volt kellemesebb, ahol a boldogok szellemei bájos szigeteken bőségben és gyönyörben élnek.

A görögöknél és a régi rómaiaknál az emberi lélekről és annak halhatatlanságáról igen bizonytalanok és ingadozók voltak a fogalmak. Az etruskok hite szerint az elhunytak lelkei nem hagyják el földi hajlékukat és részint mint jó szellemek, *lares*, részint mint gonosz szellemek, *larvae* a házi tűzhely körül kísértének. A kísértetekben való hit ebben az etruszk felfogásban találja gyökerét. A görögöknél a művészet tette reá a kezét a vallásos hitre és a lélek halhatatlansága feletti mythosokra. Komolyabban foglalkoztak ezekkel az eleusisi Mysterium titokszerű kultuszában, ahol a lélektani mythos eszményi kifejlődést nyert. Gyönyörű példái a görögök mythológiájának Amor, Psyche, Ariadne és Dyonisos mythosai.*) Psyche az ember lélek bűnbe esik, de bűnhődése és odaadó szerelme jutalmául méltó lesz a menyországra. Ariadne az emberi lelket jelenti a múltékony testben a földi lét határain belül. A szerelem és hűség, mellyel Theseus iránt viseltetik a földi lét útvesztőjében a vezérfonál. Ebben a gyöngéd odaadásban valami isteni van, amiről maga sem tud. Theseus a praktikus görög, a földi önzés személyesítője hűtlenül elhagyja kedvesét, ki mindenét feláldozta szerelmének. Végtelen szívfájdalmában a halhatatlan Isten közeledik feléje és fölemeli őt a

* *Wolfgang Menzel*. Die vorchristliche Unsterblichkeitslehre, Leipzig 1870.

közönséges önzés alsó régiójából oda, ahol a szeretetet egyedül megértik és megjutalmazzzák. Dyonisos és Ariadne egyesülésében látjuk az emberré lett Istent, aki feláldozza magát, hogy az emberiséget megváltsa és az istenné lett emberiséget. Hasonló a Krisztusi eszméhez, csak hogy a görög mythos a férfi és nő közötti viszonyra, a keresztyén hit az Atya és fiú közötti szeretetre alapítja eszméjét.

Igen sok költészet van a germánok mythosaiban is. Mondáik, regéik és a néphit tele vannak szellemekkel. Az erdőt, a mezőket, a ligeteket, a folyókat, tavakat, a bányákat, a házi tűzhelyet benépesítik tündérekkel, nymphákkal, koboldokkal, elfekkel és hasonló „Geisterspukkal”. Ki nem ismerné a „Lützov wilde Jagd” és a „Rübezahl” meséit ?

Ezen harczyi nép a csatában szenvedett hősi halált tartotta a legnagyobb dicsőségnek és a csata küzdelmét a legnagyobb gyönyörnek. Nem is tudott magának képzelní boldog túlvilági létet öldöklő bajvívás nélkül. Az elesett hősök jutalma az volt, hogy még haláluk után is véres csatákat vívtak. A germánok hite szerint csak a harczban elesett hősök és a királyok kerültek a Walhallába, az aggkorban vagy betegségben elhunytaknak Hel istennő ködországában adtak helyt. A Walhallában a hősök minden reggel vad harczra kelnek egymással, de délig minden seb begyógyul és délben Odin asztalánál esznek és isznak, amennyi beléjük fér.

Hel országa (a későbbi keresztyén Hölle) egy igen szomorú hely. Odin Helt a kilenczedik alvilágba a ködös Niffelheimbe (Nebelheim) taszította le és oda kerülnek a Walhallára nem méltó lelkek. Hel istenasszony arcza halvány és kékes, ragadozó és kegyetlen, amit megfogott, azt karmai közül többé ki nem ereszti; országába a Grjóllfolyón át híd vezet, magas korláttal körülvelt ülőhelyét a Garm kutya őrzi. Előtte elfolyik egy iszappal ós kardokkai telt folyó.

A germán hit szerint az emberi lét az élet után határolt, a majdani nagy világegésben minden megsemmisül még az istenek is és azután az Allvater {Atyaisten) egy új világot teremt az egyetlen jó Isten, Baldur fia részére.

A zsidók mythosa szerint az első emberpár lakóhelye az *Eden* volt, egy napkeletnek fekvő, Pison Gihon Hiddekel és Eufrates folyóktól körülhatárolt gyönyörű kert (Mózes I. 2 r. 8 v.). Midőn Isten az első ember párt kiüzte „oda helyezteté az Éden kertjének keleti oldala felől a Kerubokat és a villogó pallos lángját, hogy őrizték az élet fájának útját.”

A zsidók a lélek halhatatlanságának fogalmát a perzsáktól vették át, az Eden mythosa is perzsa eredetre vall, amit a perzsa eredetű paradicsom szó is bizonyít, amelylyel az Edent illették. Lukács evangéliumának 23. rész 43. verse szerint a keresztfán függő Jézus biztatta a megtért latort, hogy ma még vele lesz a paradicsomban.

Az emberi lélek fogalmának kultúrtörténeténél a történeti korban nagy szerepet játszik a metafizikai spekuláció.*) Plato és Aristoteles behatóan foglalkoztak az emberi lélekkel és annak halhatatlanságát tanították. Az emberiség összes filozófusai behatóan és nagy tudományossággal foglalkoztak a lélek eredetének és mivoltának kérdésével. Én azonban, amint már előre jeleztem a metafizikai spekulációval e helyütt foglalkozni nem fogok és csak azt az egyet jegyzem meg, hogy mindaz, amit az ó-kor, középkor és új-kor filozófusai ezen a téren produkáltak, a dolog lényegét egy hajszállal sem vitte előre, vagyis nem sikerült ezt a kérdést elméleti tételekből vont dedukciókkal, a gondolkodással, megoldani. Most próbál-

*) L. Dr. Ernst Kuhn, die Vorstellungen von Seele und Geist in der Geschichte der Kulturvölker. Berlin, 1872. Verlag von f. Henschel.

koznak az anthropológiával, de erről idő előtti szólani. Attól tartok, hogy ez a kérdés is, mint sok más a tudomány által ki nem fürkészhető rejtély marad és valószínűleg a hit az érzelem és a sejtés tárgya lesz mindig. És ha majd az antropológiai tudomány nézete a test és a lélek elválaszthatlan egységéről általános nézetté fog válni, hol van a garancia arra nézve, hogy ez az igazság ? Hiszen a lélekvándorlásban a boszorkányokban való hit is általános nézete volt a megfelelő kornak és a benne élő embereknek és lehetséges, hogy *egy* későbbi kor épen oly megvető mosolylyal fogja tekinteni a lélek monismusáról való tant, amint amilyenel ma illetjük a boszorkányokban való hitet.

Krisztus Urunk az emberi lélekről való mythusokat, beleértve a halhatatlanság tanát, már készen találta, a keresztyénség tehát nem volt ezen tanoknak megalapítója. Egy dologban azonban korszakot alkotó és az egész világrendet és az embernek ebben való szereplését más alapra fektető volt Jézusnak az Istenfiúságról való tanítása. Egy véghetetlen nagy és következményeiben messze kiható dolog volt annak a gondolatnak a hirdetése: *hogy mi mindnyájan egy atyának fiai vagyunk*. Jézus, amint *Harnach Adolf* a keresztyénség lényegéről írt munkájában oly megkapóan kifejezi, odakiáltja minden szegény léleknek, mindenkinek, aki emberi ábrázatot visel: „Ti az élő Isten gyermekei vagytok és nemcsak jobbak vagytok sok verébnél, hanem értékesebbek, mint az egész világ . . . Jézus Krisztus által nyilvánult minden egyes emberi lélek értéke és ezt senki többé nem teheti meg nem történtté, foglaljon valaki bármilyen állást vele szemben, azt az érdemet, hogy ő az emberiséget a történelemben erre a polcra felemelte, tőle senki el nem vitathatja.”

Az „emberi lélek végtelen értéke” az, amit Krisztus tanított és ami az emberiséget a sötétség-

bői, a kétségbeesésből kivezette. Emberi lélek bízzál Istenben, mert hiszen ő atyád. Nem az a vértszomjazó hadúr, Odin vagy Jupiter, aki csak a hatalmasok és gazdagok Istene, nem az a bosszúálló Jehova, aki százezreket semmisít meg, akik néki nem áldoznak, hanem a te jóságos, rólad gondoskodó Atyád, néked is atyád te nyomorult rabszolga, akit ura egy szeszélye életétől megfoszthat, néked is te gonosztevő, aki az ő törvényét lábbal tiportad. És miért? azért, mert emberi lélek vagy, része az ő lelkének, mert Isten gyermeke vagy.

Jézus ezen tanítása az élet minden viszonyaira alkalmazva évezredekre előre megoldotta mindazon kérdéseket, amelyek az embert és az emberi társadalmat még mai nap is foglalkoztatják. És mégis ! A fáklya meg van gyújtva és a vakok nem látnak. Hitte-e volna valaki, hogy az a keresztyén emberiség, amely Jézus ezen tanítását magáénak vallotta, a társadalomban osztályokat fog teremteni, amelyeknek egyike a másikat elnyomja, kizsákmányolja és vele mint állattal bánik, hitte-e volna valaki, hogy ez a keresztyén emberiség gyűlölködő felekezetekre fog oszolni, amelyek egy iota miatt egymásra törnek és vért ontanak és a más hitűt máglyán megégetik, hitte-e volna valaki, hogy keresztyének, egy atyának fiai véres küzdelemre kelnek egymás ellen nyelvi, faji és gazdasági kérdések miatt? Már pedig az emberiség ezen az úton van, dacára annak, hogy keresztyénnek vallja magát.

2000 esztendő kellett ahhoz, hogy az emberiség annak a tudatára jusson, hogy az emberi léleknek végtelen értékét az képezi, hogy egy atyának fiai vagyunk, vájjon hány ezer esztendő kell még ahhoz, hogy az emberiség ezen alapvető igazságot az életben általában alkalmazni fogja ?

Tömörüljünk!

Szózat a protestáns ifjúsághoz !

Felolvastam a Luther-Otthon
első estélye alkalmából 191L
december hó 7-én a buda-
pesti evangélikus főgimnázium
fasori termében.

Tömörüljünk!

Szózat a protestáns ifjúsághoz!

Midőn az evangélikus egyházban az az eszme támadt, hogy üllői-úti házában evangélikus főiskolai ifjak részére internátust létesít, egy magasabb szempont vezérelte, amelyet röviden úgy jelezhetünk, hogy az internátus létesítésének célja az evangélikus ifjúság *tömörülése*.

Minden közületnek, az államnak, a társadalomnak és az egyháznak jövője és virágzása szorosan összefügg az ifjúság szellemirányával. A közületnek szüksége van arra, hogy a jövő nemzedék céljai iránt lelkesedjék, hogy vele érezzen, hogy hozzátartozását szóval és tettel kifejezésre jutassa.

A férfikor a cselekvés kora. A nagy alkotásokhoz a jellem megszilárdulása, az életből merített tapasztalatok, a tudás és az ismeretekből merített bölcs elhatározás szükségesek. Lelkesedni azonban csak az ifjúság tud és boldog a közület, legyen az a haza vagy az egyház, amelynek céljai iránt ifjú nemzedéke lelkesedik.

Az egyháznak tehát, midőn ezen internátust létesítette, az a cél lebegett szeme előtt, hogy egy oly központot teremtsen, amely a protestantizmus eszméjéért és céljaiért lelkesedni tudó ifjakat összehozza, a protestáns öntudatot és az összetartozás érzetét bennök gerjeszti, fejleszti és megerősíti, mely az itt felnevel-

kedő ifjából a protestantizmus érdekeiért a majdani közéletben is síkra szállani kész apostolokat teremt. A kezdeményezés mértéke igaz, egyelőre csak kisebb-szerű, de hiszen Krisztus urunk gárdája is csak tizenkét apostolból állott és az általa ezen kicsiny seregbe oltott eszmék és tanítások mégis meghódították az egész világot.

Énnél a hasonlatnál kedves barátaim, ne gondoljatok arra, hogy én tőletek azt várom, hogy ti mint valami modern apostolok széledjete el a világon azon buzgólkodva miként lehetne a korunkban annyira megingott hitéletet megszilárdítani vagy épen új formákba önteni. Ez a theologusok dolga! Néktek miután köztetek nincsenek theologusok — amit különben szerfelett sajnállok — nem is kell „Goethe Faust”-jával felsóhajtani, hogy „sajnos theológiát is tanultam”, a ti világfelfogástok, miután protestáns ifjak vagytok, szabad és nyugodt; és az Istentől és a világról való fogalmatok nem jut fájdalmas összeütközésbe reátok diktált pozitív tantételekkel.

És mégis habár mint jogászok a jogrend védelmével, mint orvosok az ember testi bajaival és azok gyógyításával, mint technikusok az emberi érzésványainak a természetben való érvényesítésével, mint kereskedők és gyárosok a társadalom gazdasági érdekeivel fogtok foglalkozni, mint gondolkodó emberek nem fogjátok elkerülhetni, hogy előbb-utóbb szembe kerültök azokkal a nagy kérdésekkel, melyek a vallásnak a modern tudománnyal való tényleges vagy látszólagos összeütközése folytán felmerülnek és az egész művelt világban a gondolkodó emberek elméjét foglalkoztatják.

Az Istennel még az is, aki vele nem törődik, minduntalan találkozik. De leginkább találkoznak vele azok, akik az erkölcsi rend, és az anyagi világ törvényeivel foglalkoznak. Az Istennel találkozik a jogász, midőn a *suum cuique tribuere*

alkalmazásánál az egyetemes világakarat Végrehajtásában és a jogsértés által megzavart erkölcsi rend helyreállításában közreműködik, — a bölcsész, amidőn a létnek végső okait keresi, — az orvos, midőn az emberi test csodás szervezetével foglalkozik és a betegágnál a természetnek mondott Isten hatalmas gyógyereje előtt meghódolni és bevallani kénytelen, hogy nem az ő tudománya, hanem egy ennél nagyobb hatalom segített. Az Istennel találkozik a technikus, amidőn a természet zabolálatlan erői leigázásánál egy előre nem látott titkos erő útját állja és merész terveit keresztelzi, — a vegyész, midőn az anyagok egymásra hatása által csodákat létesít és ezen hatás végső okát kutatván az élet titka előtt tehetetlenül megáll. Az Istennel találkozik az a monista természettudós is, aki az erő és anyag kölcsönhatására alapítja a világrendet és hipotézisei felállításánál kénytelen bevallani, hogy az erőn és anyagon kívül létezik egy hatalmasabb valami, amit ő érzésnek vagy akaratnak nevez, de ami lényegében nem más mint az Isten.

Mennél mélyebbre hatol az ember a tudásban annál többször találkozik Istennel, de annál több kétely is merül fel előtte és annál inkább jönnek összeütközésbe szubjektív tapasztalatai az iskolában belediktált sablonos fogalmakkal.

Ezen előrelátható összeütközések kiegyenlítését és saját lelki nyugalmatok biztosítását illetőleg, szeretnék néktek némi útmutatást adni.

Az embernek a világhoz és Istenhez való viszonyának megismerését és méltatását illetőleg két irány küzd egymással. Az egyik a *tekintélyre* támaszkodik és feltétlen hitet és engedelmisséget követel az embertől azokban a dolgokban, amelyek ezen viszonyt érintik és amelyeket *természetfölöttinek* mond. Ez az irány a természetfölötti dolgokra a természet törvényeit alkalmaztatni nem engedi és tudását nem a tapasztal-

talatra, hanem az isteni kinyilatkoztatásra alapítja. Ezen irány főszemélyesítője és letéteményese a róm. katolicizmus, amely betetőzését találja a pápai csalahatatlanóság tanában.

A másik irány a *szabad kutatás* elvének a reformáció által kezdeményezett, de be nem fejezett munkájában nyilatkozik meg. Ez az irány eredetileg nem szakított teljesen a tekintély elvével. Luther az isteni kinyilatkoztatás és a biblia tekintélyét feltétlenül elösmerte. De az erkölcsi világ is a fejlődés törvényének van alávetve. A szabad kutatás elve továbbfejlődésében a bibliát is a kritikai ész bonckése alá vette és habár elösmerni kénytelen, hogy a természetben sok olyan dolog van, amit megérteni nem lehet, csudákban nem hisz, természetfölötti világot nem ismer és a tudás határait a kinyilatkoztatással szemben a tapasztalatra alapítja.

Miután az Istenben és a vallásos hitben való megnyugvást, valamint a valláson alapuló erkölcsi rendet az emberiség legértékesebb kincsének kell, hogy elösmérjük, — kétségtelen, hogy a szabad kutatás elvének túlhajtása nagy veszélyeket rejt magában, mert a kutatás szubjektív felfogása és annak bizonytalan eredményei megingatják, sőt teljesen mégis semmisíthetik az emberiség ezen kincseit.

Téves dolog azonban azt hinni, hogy a kutatás elvének alkalmazása és a tudományokba való belemélyedés, szükségképen vallástalanságra vezet, ebből csak annyi igaz, hogy a kutatóban kételyek támadnak, *de a kutatás végeredményében mégis csak az Istenhez vezet* és a hit, mely az emberben ily módon keletkezik, sokkal értékesebb, mint az a sablonos hit, amely dogmatikus tételeknek bemagolásán alapszik.

Az emberiség békéje szempontjából bizonyára az lenne a legideálisabb állapot, ha az emberi elme feltétlen bizonyossággal hinni és megállapodni tudna

abban, amit az egyház és a római pápa hinni megparancsol. De ez az állapot nem létesíthető azért, mert ugyanaz az Isten, aki az egyház tanítása szerint a hit igazságait az embernek kinyilatkoztatta, az embernek gondolkodó észet is adott és ezen ész működését az okszerű következtetés törvényére alapította. Hogy tehát a tételes irány nyelvén beszéljünk, az Isten maga úgy akarta és rendezte be, hogy az ember gondolkozzék és afelett is gondolkozzék, amit az írások szerint néki az Isten kinyilatkoztott. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az az ember, aki az Isteni kinyilatkoztatást bírálhatja, az Isten akarata ellen cselekszik.

Nem *lévén* megvalósítható az és szerintünk nem is *lévén* Isten akarata az, hogy mi az úgynevezet természetfölötti dolgok felett ne gondolkozzunk és magunknak azokról ítéletet ne alkothassunk; tartahatatlannak kell jeleznünk azt, amelyet a római katolikus egyház és vele a mi lutheránus és kálvinista orthodox theologusaink elfoglalnak, midőn az úgynevezett *hittithok* elméletét felállítják.

Ezen állásponthoz való erőszakos ragaszkodás nem hogy áldást hozna az emberiségre, de határozottan veszélyt és kárt hord magával két irányban:

1. Terjeszti a vallási közönyt.
2. Szülője a vallásellenes irányzatoknak.

A tömeg nem szeret gondolkodni. Évszázadok kellenek ahhoz, hogy a tömeg valamely vallásos nézetet befogadjon vagy elejtsen. Ahhoz, hogy a boszorkányokban való hit a köztudatból kivesszen, több mint ezer esztendő kellett. A személyes ördögben való hit még ma is kísért, még kulturnépeknél is. Az ily babona leginkább az által veszti erejét, hogy nevetéssé válik, de ahhoz sok idő kell.

A természeti renddel ellenkező dogmákban való hit először a tudósok és a művelt osztályokban kezd megrendülni. Lassan áterjed a társadalom széle-

sebb rétegeire. Ez a hitben való megrendülés azonban a tömegben még nem választ ki reformtörekvéseket, a tömeg megszűnik hinni, de az elhagyott dogmák helyébe újakat nem állít. Közönyös lesz és belső vallásosság nélkül külsőleg meghódol a dogma előtt, mert nincs bátorsága vele szembe szállni.

Egyes nyugtalan elmék azonban előre törnek. Tépelődnek, kritizálnak, reformálnak és szembehelyezkednek a dogmával. Rendszerint túllőnek a célon és a fürdővel a gyermeket is kiöntik.

Így keletkezik a vallástalanság ! Indirekt következménye ez is a dogmákhoz való csökönös ragaszkodásnak.

A két szélső irány között mint mentő eszme jelentkezik a protestantizmus. Ez szabad tért enged a vallásos nézetek józan fejlődésének, anélkül, hogy az alapot, amelyre a keresztyénség épült, ledöntené. Miután a nézetek szabad fejlődésének tért enged, kizárja az ellenkező nézeten lévők üldözését és maga a türelmesség!

Azok, akik a protestantizmus munkáját keveslik és mindent felforgatni akarnak, azt vitatják, hogy a keresztyén vallás egy befejezett egész, azt úgy kell elfogadni, amint van, azt nem lehet fejleszteni, nem lehet javítani. Ha egy követ — a dogmát — a falból kiveszünk ledől az egész fal. Sajátságos, hogy ebben a véleményben vannak a pozitivisták is, csak azzal a különbséggel, hogy ez utóbbiak szentségtörésnek tekintik az épület ledöntését, míg a szabad kutatás túlzói meddő kísérleteknek tartják a vallást a keresztyénség keretein belül reformálni akarni és egyszerűen le akarják rombolni az egész épületet.

Hát hogy ez az épület nem dől össze attól, hogy egyes köveket a falból kibontanak, hogy a falakról némi ízléstelen díszítéseket eltávolítanak, azt bizonyítja a reformáció.

A nyugodt fejlődés, a konzervatív haladás biztosítja a keresztyén vallás fenmaradását. Aki a rohanó árnak gátat emel, aki azt minden áron megállítani akarja épen úgy veszélyezteti a gátat, mint aki azt lerontja. Mind a kettő rombol, holott ha a rohanó árnak zsilipet nyitunk, épségben marad az egész alkotmány.

De hát ennek az árfolyamainak a szabályozása nem az ifjúság dolga. *Nem tartom tanácsosnak, ha az ifjúság vallási és theologiai problémák felett sokat töprenkedik, mi öregek is ritkán jutunk ezzel zöld ágra. Az ifjú, aki egy könyvet kezébe vesz, azonnal hajlandó elhinni, hogy az ami abban megírva van, a kétségtelen igazság és könnyen olyan útvesztőbe jut, amelyből nehéz a kiigazodás. Ne tépelődjétek tehát a keresztyén vallás dogmái felett, hanem műveljétek szívvel és lélekkel a gyakorlati keresztyénséget, melynek alapja a szeretet.* Ez az érzelem vezéreljen benneteket a más felekezetűekkel, sőt a mint Jézus parancsolta ellenségeitekkel szemben is. Éltesse benneteket úgy rendezzék be, hogy az annak az erkölcsi rendnek, amelyet Jézus megállapított és amely előtt még ellenségei is kalapot emelnek, teljesen megfeleljen.

Az egyes ember, azonban bármily okos és erényes legyen mint a parány elvész a tömegben, ha más embertársaival, kik vele egyenlően gondolkodnak és éreznek társas munkára nem egyesül. Új kereteket teremteni veszélyes és meddő munka, mert az erők szétforgácsolására, a hasonló törekvések gyöngítésére vezet. Szomorúan kellett ezt tapasztalunk a protestantizmus küzdelmében. Hol lennének ma, ha felekezetre nem szakadtunk volna, ha egy tömör testet képeztünk volna a katolicizmussal szemben. Vájjon néktek a jövő nemzedéknek sikerülne az a világra szóló tett, amely nekünk öregeknek nem sikerült, *a két protestáns egyház uniójának létesítése Magyarországon,*

Addig is tartsuk és erősítsük meg legalább azokat a kereteket, amelyek megvannak és a protestáns egyházak keretein belül fejlesszük a keresztyéniséget gyakorlati irányban. Ez a fejlődés biztosítani fog bennünket a szélső irányok veszélyei ellen is. A küzdelem, amelyet ezen fejlesztésnél végezzünk a védekezés természetével bír. Erre a védekezésre azonban égető szükség kényszerít bennünket nemcsak az u. n. szabadgondolkodók rombolásával, hanem különösen az ultramontanizmusnak hazánkban is szervezett agresszív támadásával szemben.

Egymásután keletkeznek nálunk katolikus népszövetségek, Mária-kongregációk és a katolikus egyesületek egész légiója. Nem létezik a társadalomnak az az osztálya, melyet az úgynevezett katolikus mozgalom hálójába be nem kerített volna. Általános humanitási törekvések és intézmények katholicizálnak és úgy állítatnak oda, mintha a keresztyén szeretet, a jótékonyág, az irgalom munkái, a keresztyén erkölcs, az istenes élet a római katholicizmus privilégiumát képeznék.

A keresztyénség restaurálására irányul állítólag ez a mozgalom, de amit a történelem komoly szavú műzsája márványlapokra feljegyzett, azt mi protestánsok nem tudjuk elfelejteni. *Minden felekezeti mozgalom magában hordja a türelmetlenség csiráját.* Győzelme minket megsemmisüléssel fenyeget, de ha mi protestánsok e hazában megsemmisülünk, megsemmisül velünk minden haladás és minden kultúra és bekövetkezik a második középkor, amely ellen gróf Tisza István legújabbán síkra szállt.

A középkor restaurálása ellen nekünk magyar protestánsoknak vállalva a felvilágosodott katolikusokkal tömörülnünk kell, nem támadásra, hanem védekezésre, Védekezésünkkel nem támadjuk sem a más vallásúak hitét, sem azon kegyeletet, mellyel vallásuk tárgyai iránt viseltetnek.

A ti védekezéseitek pedig fiatal barátaim abból álljon, hogy legyetek puritánok az erkölcsökben és szorgalmasok a tanulásban. Sokat, igen sokat tanuljatok, mélyítsétek tudástokat, művelődjétek és terjesszétek a világosság fáklyáját ott is, ahol a világosságot nem szeretik. A tudomány hatalom és a tudomány egyesíti azokat is, akiket születés és származás egymástól elválasztott. Az ifjúság intelligenciája lesz a legerősebb védőfal a felekezeti támadása ellen, az az intelligencia, amelyet oly igen nélkülözött egy élesen látó római katolikus püspök a katolikus naggyűléseken.

Az intelligencia párosulva a puritán erkölcsökkel és a krisztusi szeretettel, ez legyen a cél, amely után törekednetek kell.

Erre tömörüljünk, fiatal barátaim !

A házassági elválás problémája.

Felolvastam a Dávid Ferenc-
egyletnek a budapesti unitárius
templomban tartott estélyen.

A házassági elválás problémája.

Ne ijedjenek meg, igen tisztelt hölgyeim, ha ezen a helyen, amely az Isten tiszteletének van szentelve és amelyen elsősorban vallási és valláserkölcsi problémákról szokás beszólni, egyszer egy társadalmi problémát vetek fel, amely egyrészt a jog, másrészt az egyéni szabadság kérdéseivel kapcsolatos, lényegében azonban az egyén földi boldogságának kérdése és ezzel a társadalom problémáját képezi.

Ez a kérdés a házasság felbonthatóságának kérdése.

Vagy huszonöt évvel ezelőtt én voltam az, aki az unitáriusok házassági joga ellen erősen küzdöttem. Most, miután azt a jogállapotot, amelyben az unitárius házassági jog gyakorlatilag érvényesült, az állam házassági joga változtatta meg és az új rend életbeléptetése óta 16 esztendei gyakorlatra tekinthetünk vissza, úgy érzem, hogy az általam akkor élesen megtámadott unitárius egyházi házassági jogrendnek és eljárásnak elégtétellel tartozom, melyet azzal szolgáltatok, hogy itt, az önök hajlékában, nyíltan vallom, hogy az unitáriusok házassági jogrendjének alapelve — a házasságnak a hiányzó szeretet alapján való felbontása, ha gyakorlati alkalmazása nem is volt kifogástalan — nagyban és egészben, az egyénre és az emberi társadalomra nézve üdvösebb volt, mint állami házassági jogunknak az

az alapelve, hogy a házasságot csupán az egyik, vagy mindkét házastárs vétkeisége alapján lehet felbontani.

A vétkeiségi alapelv, a melyen a mi bontási jogunk nyugszik, kizárólag a jogosság és jogtalanság alapjára helyezkedik. *Vétkeiség nélkül nincs válás! ez az alapelv.* Legyen az a házasság bármilyen szerencsétlen, társadalmi szempontból bármily felesleges és káros, — azt nem lehet felbontani ha a házastársak nem szegik meg szándékosan és súlyosan azokat a kötelezéseket, amelyekkel *egymásnak* tartoznak. Ezt az elvet a németektől vettük át akkor, amikor az ő polgári törvénykönyvük még csak törvényjavaslat alakjában létezett. Ez a vétkeiségi alapelv a német javaslatban következetesen keresztül volt vite. Kizárta ez a házasság felbontását elmebetegség alapján is. Mi a javaslatból vettük át az elvet minden következményeivel. Előbb csináltuk meg a törvényeinket mint a németek és midőn ezek javaslatukat tárgyalva, belátták, hogy a vétkeiségi elv túlhajtása az egyén szabadságát céltalanul lábbal tiporja, bevették bontó oknak a gyógyíthatatlan elmebetegséget is, ez azonban reánk nézve már késő volt.

Ezzel szemben az erdélyi unitáriusok házassági joga, amely különben eredetére és alapelve nézve azonos volt az általános német protestáns házassági joggal és a szentírás szabadelvű magyarázatán alapszik, abból indult ki, hogy a házasság alapja és elemi létfeltétele a *hitvestársi szeretet* és hogy az oly viszonynak, mely ezt a létföltételt nélkülözi, nincs létjogosultsága és hogy sem az ember egyéni szabadsága, sem a társadalom érdeke szempontjából nem kívánatos, hogy ily viszony kényszerrel fentartassék és az ily viszonyból való szabadulás az állam által megakadályoztassák.

Kétségtelen, hogy a házasság meg védelmezése társadalmi érdek is, és hogy nem szabad ezen kér-

dés megoldásánál csupán az egyéni szabadság és az egyéni boldogság érdekeit szem előtt tartani. Miután a házasság, mint az a legbensőbb és legszorosabb kötelék, mely a családot megalkotja, a társadalmi együttlét alapját is képezi, a társadalom érdeke mindent elkövetni, hogy ez a kötelék lehetőleg épségben maradjon és könnyelműen fel ne bontassék. Igaz, hogy első sorban az államnak, mint a társadalmi rend őrének a feladata és kötelessége a házasságot megvédelmezni, de az állam minden hatalmával nem képes ennek a feladatnak megfelelni, még pedig azért nem, mert azok felett a tényezők felett, amelyek a házasságot összetartják, vagy feldűlják, az állam nem bír hatalommal. Ezen a ponton a társadalomnak kell segíteni. A társadalomnak ezen a téren sokkal erősebb fegyverei vannak, mint az államnak. Ha az állami bíróság vétkesnek ítélt egy férfit, mert nejt tettleges bántalmazásokkal illette — ha vétkesnek ítélt egy nőt, aki az urát megcsalta — a mai társadalom egy kicsit talán megbotránkozik az eset fölött, de azután napirendre tér fölötte és a szalonokban mindenki barátságosan kezét szorít az elítéltekkel. Egy új házasság mindent reparál.

Talán másképp lenne és talán sokakat visszatartana a házastársi kötelességek súlyos megsértésétől, ha a társadalom bojkottot mondana azokra, akik a házasság intézménye és ezzel a társadalmi rend ellen vétettek. Régebben úgy is volt. Az elvált nőknek, még ha ártatlanok voltak is, nehéz helyzetük volt a társaságban és a nők irtóztak attól erre a sorsra jutni. Ma mosolygunk felette, sőt azt találjuk, hogy az elvált nő sokkal érdekesebb egyéniség, mint a családi gondok és kötelességek súlya alatt görnyedező feleség és senkinek sem jut eszébe a társaságban az elvált nőnek hátat fordítani.

Ezzel korántsem azt akarom mondani, hogy a társaság minden elvált nőt, vagy férfit bojkottáljon,

de ha a társadalom helyes érzékére támaszkodva valakit erkölcsileg elítélt, akkor vonja le ebből a konzekvenciákat és elnézésével ne bátorítson fel másokat a társadalmi rendet és erkölcsöt sértő magaviseletre.

Amily eminens érdeke azonban a társadalomnak a könnyelmű válások megakadályozása, ép oly eminens érdeke az, hogy a szerencsétlen házasságok vaskényszerrel fenn ne tartassanak. A társadalomnak ugyanis nem az az érdeke, hogy minden viszony, melyet az állami törvény házasságnak, a róm. kath. egyház épen szentségnek dekretál, csupán az elv kedvéért egy noli me tangere legyen, hanem az a társadalom érdeke, hogy az embereknek házasságban való együttélése az egyént a köz iránti kötelességei teljesítésében elősegítse, hogy a házassági viszonyban való élés a társadalom alapját képező családnak való élést eredményezze, az egyénben az altruizmust a családi erényeket és a családtagok érdekében való munkálkodás kötelességét felébressze és fokozza, szóval az a házasság kell a társadalomnak, amely a családi erények melegágya, mely azt az eszményt, hogy a társadalom erényekben és erkölcsökben tökéletesedjék szolgálja. A családokból áll a társadalom és ha az erkölcs a családokban megromlik, beáll az az állapot, amelyről a költő mondja:

„Minden országnak támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvesz, Róma ledől 'a rabigába görnyed.'”

Nyilvánvaló ebből, hogy a társadalomnak nem állhat érdekében oly házasság fentartása, amely nem teljesíti azt a feladatot, amelyet az a köz érdekében teljesíteni hivatva van. Kétségtelen, hogy azokban az esetekben, amidőn az egyik házastárs kötelességeit a másikkal szemben súlyosan megszegi, joggal feltételezhető, hogy az ilyképen feldúlt házasság nem lesz többé a társadalmi cél elérésére alkal-

mas szerv és igazat kell adni az államnak, ha az ily viszony felbontását megengedi, de a társadalomra nézve nem az a döntő kérdés vajjon jogsérelmet szenvedett-e az egyén, hanem az vajjon beállott-e az az állapot, hogy már most a házasság megszűnt lenni a férj és feleség közötti benső viszony, amely nélkül a házasság mint társadalmi intézmény meddő, sőt káros tényező.

A társadalom szempontjából nem azt kell vizsgálni, mily súlyos volt a sértés, melyet az egyik fél okozott, a másik elszenvedett. Hiszen ez a sértés többnyire nem is oka a házasság megrontásának, hanem okozatja annak, hogy a házastársnak kebeléből az összekötő kapocs — a hitestársi szeretet kihalt.

A társadalomra nézve tehát az a főkérdés, megvan-e még ez a szeretet ? és ha ez megvan, a sértés és kötelességszegés bármily súlyos lett legyen az, eltöri-e és számba nem jön.

Az unitárius házassági jog tehát — amelylyel különben ezen elvi alapra nézve a protestánsok házassági jogát is szabályozó József-féle nyílt parancs is megegyezett — a kérdés velejét ragadta ki, midőn a házasság felbontását az engesztelhetlen gyűlölségre alapította.

Azt vetik ellen, hogy az engesztelhetlen gyűlölet, mint az érzelemnek szubjektív nyilvánulása nehezen bizonyítható és gyakorlati alkalmazásban oda vezet, hogy *egy* pusztá akaratnyilvánítás elég a házasság felbontására. De kérдем, több garanciát nyújt-e a jelenlegi törvényben megállapított jogos ok nélküli elhagyás, nem e szintén szubjektív akaratnyilvánításon alapszik-e ez is ? A dolog lényegére nézve nem mindegy-e az, ha azok az egymással megférni nem tudó házasok a bíró elé állanak és ismételve kijelentik, hogy egymást gyűlölik és azért egymástól szabadulni akarnak, vagy ha amint azt a

törvény és a törvénykezési gyakorlat most megengedi a házastársak széjjel mennek, az egyik a másikat forma szerint, de a legritkább esetben őszintén visszahívja, a másik vissza nem megy és a bíróság azután a legrövidebb és legsommásabb utón a házasságot felbontja.

Azt mondják továbbá, a legnagyobb igazságtalanság az, a házasságot egyoldalú engesztelhetlen gyűlölség alapján felbontani. Igaz, hogy kizárólag jogi szempontból ez alig igazolható, de az életben mégis másképp van ez, mert hányszor fordul az elő, hogy ez a gyűlölet csak egyoldalú? Mikó Lőrinc, aki az unitárius házassági eljárást Írásba foglalta, praktikus érzékével azt tanította: „Ha az egyik fél folyton és állhatatosan vallja, hogy a másikat gyűlöli, lehetetlen, hogy a másik fél is előbb-utóbb meg ne gyűlölje az egyiket”.

No, de engedjük meg, hogy vannak emberek, akik csak szeretni és gyűlölni nem tudnak, mártírok, akik az őket durván visszautasító kezét is csókolják és a tetteges bántalmazásban elszenvedett sebeiket a szeretet omló könnyeivel áztatják, a társadalom érdekében áll-e az ily viszony fentartása? Azon a szerencsétlen megtört szívéen nem segít a kötelék fentartása, mert az elutasító ítélet az eltűnt hitvestársi szeretetet nem idézi vissza, sőt a gyűlöletet és elkeseredést lehetőleg fokozza. Ami pedig az igazságtalanságot illeti, azt kérjük, vajjon a törvény azzal, hogy a vétkesség bebizonyításától tétellezi fel a házasság felbontását mindig, az igazságot juttatja-e diadalra? Sajnos, hogy nem, mert annak ad igazat, aki bizonyítani tud. Ennél a perjogi axiómánál pedig mindig a jóhiszemű ártatlan fél húzza a rövidebbet, mert minél ravaszabb és minél elvetemültebb valaki, annál inkább tudja úgy berendezni magaviseletét, hogy a sértések és kötelelességszegések Be történjenek tanuk jelenlétében. És igazságos-e az

hogy ily esetben a sértett félnek vagy tovább kell túrni és szenvedni, vagy ha módjában van, a beleegyezést meg kell vásárolni?

Midőn az igazságügyminiszteri egyik ankéten figyelmeztettem Szilágyi Dezsőt, házassági jogunk nagyeszű megalkotóját arra, hogy az elválásnak az a módja, mely elhagyás és színleges visszahívás alapján a házasságot felbontja, lényegében nem egyéb, mint a megegyezés és ezért helyesebb lenne ha a törvény megengedné, hogy a házasság megegyezés alapján legyen felbontható, azt vetette ellen, hogy a megegyezés erkölcstelenek dolog, az egyének pedig lehetnek erkölcstelen, de a törvény nem dekrétálhat erkölcstelenséget. Mintha csak az a Justicia istennő szólalt volna meg, akinek a szeme be van kötve. Miattam lophattok, rabolhattok, gyilkolhattok, csak én ne lássam. De nem azért van ám a Justiciának a szeme bekötve, hogy az életet ne lássa, hanem azért, hogy ne tegyen különbséget azok között, akik hozzáfordulnak.

Éppen az a baja a mi igazságszolgáltatásunknak, hogy a bíró a paragrafusokba bújva az életet látni nem akarja, de azt, hogy ki kér igazságot, sajnos, igen gyakran, bekötött szemmel is látja.

Nincs az a törvény, amely megakadályozni tudja azt, hogy igazságtalanság no történjék. De a törvény ne akarjon ott kizárólag a jogosság szempontjából kényszerűt gyakorolni, ahol a kényszer alkalmazása lehetetlen és célhoz nem vezet. A szeretet etnikai világában a törvény nem parancsol. Oda tehát bele ne nyúljon, hanem maradjon meg saját tereumán és alkalmazza a megtorlás eszközeit kíméletlenül azon a téren, amelyen ő az úr. Ha azt találja, hogy valamely házastárs engesztelhetlen gyűlöletének konzekvenciáival a másoknak jogait sérti, ezen a téren büntessen és adjon elégtételt. Alkalmom nyílik neki erre a házassági viszonyból származó

vagyoni kérdések rendezésénél és a gyermekek elhelyezése kérdésében.

És az a sajtószérű, hogy jogrendünk, amely kíméletlen tud lenni ott, ahol a bontás kérdéséről van szó, a házassági viszonyból kifolyó vagyoni és gyermekelhelyezési kérdésekben a legnagyobb igazságtalanságoknak nyit tárt kaput. Látni fogjuk ezt néhány példából.

Elfogadta a törvénykezési gyakorlat, hogy a nőnek, aki férjétől különél, csak akkor jár nőtartásdíj, ha ő maga egészen ártatlan és nem jár, ha a különélés előidézésében ő is vétkes. Nőtartásdíjat tehát csak a valóságos angyal kap, de nem emberi természettel bíró nő. Ha a férjnek sikerül bizonyítani, hogy az általa vérig sértett, porig megalázott felesége azt mondta néki elkeseredésében, hogy „gazember”, ez a nő már nem kap tartást. Hiába védekezik a nő, hogy már nem bírta, hogy kitört belőle az indulat. A bekötött szemű Justicia nem látja az életet, hanem hallja a tanút és irgalmatlanul elutasítja a nőt.

Sokkal igazságosabb e tekintetben a német törvény, amely szerint a különélő nőnek mindaddig, míg a házasság felbontva nincs, tekintet nélkül arra, hogy ki okozta a különélést, feltétlenül jár tartás. Előfordulhat ugyan, hogy ezen törvény folytán a férj gyakran az arra méltatlan nőt lesz kénytelen eltartani, de a tartás nem jutalom a nő hűségéért, hanem annak a ténynek a következménye, hogy a férj a nőt feleségül vette és sokkal kisebb baj, ha az arra méltatlan nő egy ideig meg nem érdemlett előnyben részesül, mint az, ha a bizonyítani nem tudó ártatlan nő megfosztatik a megélhetés eszközeitől.

Azt is elfogadta a törvénykezési gyakorlat, hogy a vétlen nőnek is csak akkor ítélt tartást, ha nincs miből megélnie. Ha a szerencsétlen, férjétől ok nél-

kül elűzött nő az életfentartási ösztöntől kényszerítve, munkát vagy hivatalt vállal, a férj vígan fűtyörész, het, mert most már nem kell neki tartást fizetni. Ha az ily nőnek egy kis tőkéje van, melynek csekély kamataiból csak nélkülözések árán tud megélni, a bíróság nem ítél neki tartást dúsgazdag férje ellen, aki őt kényelmes otthonából, minden szükségleteit bőven kielégítő környezetéből ok nélkül az utcára kidobta, mert a kis tőke kamataiból telik egy hónapos szobára és a mindennapi éhség lecsillapítására. Mindezt azért, mert a bíróság szerint a nőnek csak a szükséges tartás jár, vagyis annyi, ami arra szükséges, hogy éhen ne haljon.

A nő jogait csorbítja a mi törvénykezési gyakorlatunk azáltal is, hogy a különélő nő a házasság felbontása előtt kiházásítási ingóságait (kivéve a kizárólag a saját használatára szolgáló szükséges tárgyakat) el nem viheti. A törvénykezési gyakorlat abból indul ki, hogy a kiházásítási tárgyak a házasság tartama alatt a házastársak közös használatára szolgálnak, ami a férjet a nő bútorainak és háztartási berendezésének visszatartására feljogosítja. Hogy mi történik a válóper hosszú tartama alatt a nő ingóságaival, azzal a bíró nem törődik. Volt esetem, hogy a férj azokat elraktározta és a válóper öt évi tartama alatt a nő bútorait és szőnyegeit a moly mind megette.

Mikor mi öregek még az egyetemre jártunk, volt egy öreg tanárunk, a híres Wenzel professzor, aki nem győzte eléggé kiemelni, hogy a magyar magánjog mindig igen lovagias volt a nők irányában és azok nálunk több joggal bírnak, mint a nyugati államokban. Már a felhozott példákból láthatják, hogy ez a dicséret a mai jogállapotokra nem illik, sőt én merem megkockáztatni azt az állítást, hogy sok válópernek gyakran az az okozója, hogy a magyar jog mostohán bánik a nőkkel. Elég ha ráutalok

arra, hogy a nő nem követelheti vissza hozományát sem, közszerzeményi osztályrészét a házasság felbontása előtt. Az a nő már most, aki talán vallásos meggyőződésből, vagy gyermekei érdekéből irtózik a válástól, kénytelen válóperre indítani, hogy férjétől vagyonát visszakapja. És hány válóper maradna el, ha a törvény nem állítana fel egy hat hónapi elévülési időt a kereset beadására? így a sértett fél sietni kénytelen, mert megszűnével a kereseti jog a bontásra, megszűnik a hozomány és közszerzemény követelésére vonatkozó jogigény érvényesítésének lehetősége is.

Az is szaporítja a válóperek számát, hogy a nem vétkes fél csak válóperben érvényesítheti a vétkes féllal szemben a gyermekeknek nála való elhelyezését. Válóperen kívül az árvaszék határoz ezekben a kérdésekben és ez — eltekintve a szülők erkölcstelen életmódjától — azzal a kérdéssel, hogy szülők közül melyik okozta a különélést, nem törődik és a fiúkat az apának, a leányokat az anyának kénytelen átadni. Számtalan esetem volt, hogy az anya csak azért indított válóperre, hogy a fiúgyermek megmaradjon.

Miután a válópörök leggyakrabban gazdasági okok és vagyoni differenciák okozzák, ne csodálkozunk azon, hogy a válóperek száma az utolsó években ijesztő módon szaporodott. Amíg abban a korban, amikor még az egyházi bíróságok a házasságokat állítólag derűre-borúra felbontották, alig haladt meg Magyarországon az esetek száma az ezerét, a statisztikai évkönyv kimutatása szerint 1909-ben a felbontott házasságok száma már 6294-et tett ki. Hogy ezen magas számot az a körülmény is okozta, hogy 1907-ben meg lett szüntetve a válóperek hivatalból! revíziója, az kétséget nem szenved, de a válóperek szaporodásának más okai is vannak, amelyek között nem kis szerepet játszanak az erkölcsi fel-

fogásnak megromlása a társadalomban és a nő jogainak a törvény által való meg nem védeése.

A feministák hasznos munkát végeznének, ha politikai jogok után való törekvés helyett, ebben a kérdésben iparkodnának a nők részére jogvédelmet követelni.